

مسکن و محیط زیست

شماره

۱۶۰ ◆ زمستان ۹۶

عوامل مؤثر در مکان گزینی و شکل‌گیری روستاهای تاریخی-مذهبی (مطالعه موردی: روستاهای کرج و کلور خلخال، استان اردبیل)

حسن فریدون زاده *، مهسا تقی‌زاده هیر **

1393/08/10

تاریخ دریافت مقاله:

1395/08/05

تاریخ پذیرش مقاله:

چکیده

هدف از این پژوهش معرفی عوامل کلی تأثیرگذار در مکان گزینی و استقرار اولیه روستاهای اولیه یک روستا نقش مهم و اساسی در سکونت اهالی آن روستا دارد. اگر مکان گزینی به صورت اصولی صورت گیرد، شکل‌گیری روستا روندی صعودی داشته، بنابراین ساکنین از هر لحاظ دارای آسایش خواهند بود. در شکل‌گیری هسته اولیه یک روستا عوامل متعددی دخیل هستند. این عوامل باید به حدی تأثیرگذار باشند که انگیزه ایجاد سکونتگاه‌های جدید و توسعه و گسترش کالبد روستا را برای توسعه آن فراهم آورند.

در راستای بررسی عوامل مکان گزینی با بررسی نمونه‌های موردی دو روستای کرج و کلور در شهرستان خلخال، با برخورداری از بافتی تاریخی-مذهبی مورد مطالعه قرار گرفته است. بنابراین روستاهایی که در بافت خود اماکن مذهبی دارند و به واسطه آن شاخص تر گشته‌اند روستاهای با بافت مذهبی نامیده می‌شوند. حضور امامزاده در یک بافت روستایی، نقش بسزایی در شکل‌گیری سکونتگاه‌ها در اطراف آن خواهد داشت که ریشه در اعتقادات مذهبی آن مردم را نشان می‌دهد. لذا در این مقاله تلاش گردید به این سوالات پاسخ داده شود که عبارتند از: چه عواملی در مکان گزینی اولیه روستاهای با بافت تاریخی-مذهبی مؤثر بوده و وزن کدام عامل بیشتر است؟ نقش منظرین امامزاده‌ها در بافت روستاهای استان اردبیل چگونه است و در این راستا با بهره‌گیری از اطلاعات و منابع موجود در کتابخانه‌ها، مراجعه به روستاهای مورد بررسی، مصاحبه حضوری با اهالی، انجام کروکی‌های مؤثر و با استفاده از روش تحقیق تحلیلی-پیمایشی و شیوه قیاسی به ارائه عوامل تأثیرگذار در مکان گزینی و شکل‌گیری بافت این دو روستا می‌پردازد. نتایج حاصل از بررسی‌ها نشان می‌دهد که عواملی همچون وجود تپوپگرافی (امنیت)، منابع آبی، وجود پتانسیل اقتصادی زمین به لحاظ خاک غنی و آب و هوای مناسب، نمادهای مذهبی (امامزاده)، تأثیر چشمگیری در مکان گزینی و شکل‌گیری هسته اولیه روستا دارند اما طبق یافته‌های تحقیق در روستاهای مورد مطالعه، عامل نمادهای مذهبی (امامزاده) با تدقیق بر سابقه حضور آن‌ها در این روستاهای نسبت به دیگر عوامل بررسی شده از وزن بالایی برخوردار است که آن هم نشان از ریشه‌های اعتقادی و مذهبی ساکنین در این آبادی هاست. فاصله قرارگیری امامزاده‌ها در روستای کلور بافتی خطی را در خوش روستایی سبب شده است و تمرکز وجود امامزاده در مرکز روستای کرج بافتی متتمرکز را برای این روستا شکل داده است.

کلیدواژگان: مکان گزینی، روستاهای کرج و کلور، بافت تاریخی-مذهبی، هنجر

* دانشجوی دکترای معماری، پژوهشکده هنر، معماری و شهرسازی نظر. عضو هیئت علمی معماری، آموزشکده فنی رازی اردبیل، دانشگاه

فنی و حرفه‌ای، ایران. Hferidonzadeh@tvu.ac.ir

** دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه محقق اردبیلی، ایران.

مکان‌های انسان-ساخت به سه شکل اساسی با طبیعت مرتبط‌اند. نمایان سازی، تکمیل‌سازی و نمادین‌سازی که وجودی از فرایند کلی استقرار یافتن هستند و باشیدن در معنای وجودی کلمه، به این عملکرد مربوط است؛ باشیدن در مفهوم وجودی هدف معماری است. انسان زمانی می‌باشد/سكنی می‌گزیند که بتواند خود را در یک محیط جهت بخشیده و سازگار سازد(شولتز، ۱۳۹۱). استقرار اولیه با توجه به پتانسیل‌های موجود در یک منطقه و تحلیل و بررسی‌های آن صورت می‌گیرد در صورتی که یک منطقه خالی از سکنه دارای پتانسیل کافی برای پذیرش انسان‌ها باشد به عنوان منطقه‌ای قابل سکونت گزینش می‌شود. پس از مکان گزینی روستاست که سکونت و شکل‌گیری هسته اولیه روستا محقق می‌شود. در شکل‌گیری هسته اولیه یک روستا عوامل متعددی دخیل هستند. این عوامل باید به حدی تأثیرگذار باشند که انگیزه ایجاد سکونتگاه‌های جدید و گسترش کالبد روستا را برای توسعه آن فراهم آورند. از جمله این عوامل می‌توان به منابع آبی، منابع اقتصادی، عوامل مذهبی، عوامل تاریخی، توپوگرافی زمین و... اشاره کرد. تعاریف متعددی از روستاهای ارائه شده است. مرکز آمار ایران براساس تعریف قراردادی خود روستا را چنین تعریف کرده است: به سکونتگاهی که تولید غالب آن کشاورزی و دامداری بوده و جمعیت آن حداقل پنج هزار نفر باشد، روستا گفته می‌شود (زرگر، ۱۳۹۰). در میان روستاهای گروهی از آن‌ها دارای سابقه حضور چندصد ساله می‌باشند که به دلیل ویژگی‌های منحصر به‌فرد اعم از ویژگی‌ها و شرایط اجتماعی، جغرافیایی، سیاسی و... ثبات و پایداری به خود گرفته‌اند. از آثار ظاهرات شیعی در ایران، یکی هم احترام به خانواده

مکرم رسول اکرم (ص) و فرزند ایشان است. تعداد امامزاده‌ها در روستاهای ایران نباید خیلی کمتر از تعداد روستاهای باشد (زرگر، ۱۳۹۰، ۱۱۸). بنابراین روستاهایی که در بافت خود اماکن مذهبی دارند و به‌واسطه آن شاخص‌تر گشته‌اند روستاهای با بافت مذهبی نامیده می‌شوند. همچنین وجود زیارتگاه در روستاهای نشان از قدامت زیاد و پیشینه طولانی سکونت در آن دارد (میریاحی؛ مجیدی، ۱۳۹۰، ۱۰۵). بنابراین وجود امامزاده‌ها در بافت روستایی خود به تنها‌ی تقبل بار مذهبی و تاریخی روستا را به دوش می‌کشد.

سوالات پژوهش

عوامل اصلی و طبیعی هر بوم را می‌توان در سه دسته تقسیم‌بندی کرد: ۱. عوامل انسانی، ۲. عوامل اقلیمی، ۳. عوامل امکانات مادی (ذوق‌القارازاده، حصاری، ۱۳۹۳، ۳۱). حال با توجه به موقعیت قرارگیری روستاهای کلور و کرج در محدوده مکانی خود، هسته اولیه این روستاهای وجود امامزاده‌ها در بافت روستاهای، منابع آبی موجود و توپوگرافی منحصر به‌فرد حاکم بر این روستاهای در طی فرایند بررسی آن‌ها به سوالات زیر پاسخ داده خواهد شد: ۱. چه عواملی در مکان گزینی اولیه روستاهای با بافت تاریخی - مذهبی مؤثر بوده و وزن کدام عامل بیشتر است؟ ۲. نقش منظرین امامزاده‌ها در بافت روستاهای استان اردبیل چگونه است؟

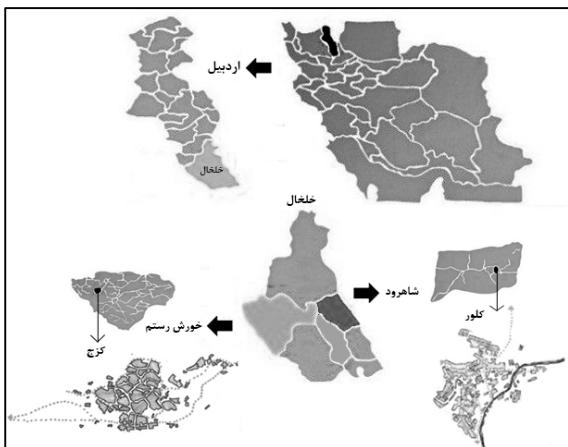
روش‌شناسی تحقیق

در این پژوهش از روش تحقیق تحلیلی - پیمایشی با تکیه بر مطالعه استناد و تحقیقات کتابخانه‌ای برای شناسایی متغیرهای مؤثر در مکان گزینی روستاهای سپس با گزینش دو روستای کرج و کلور شهرستان خلخال به‌دلیل برخورداری از بافت منحصر به‌فرد و خاص با الگوهای مشابه کالبدی در یک منطقه، ضمن بررسی هر یک از متغیرها در هر دو روستا و مشاهده و

در ادامه پژوهش به همراه عوامل مؤثر در مکان گزینی هر کدام به تفصیل ارائه شده است (تصویر شماره ۱).

دلیل این عامل	عوامل مؤثر بر مکان گزینی اولیه
امنیت در روستا با وجود توپوگرافی طبیعی زمین نوعی حصار را برای ساکنان ایجاد می‌کند.	توپوگرافی بستر
حیات هر موجود زنده به آب وابسته می‌باشد.	وجود منابع آبی در دسترس
شغل روستاییان کشاورزی، دامپروری و با غذاری است که وابسته به خاک مناسب می‌باشد.	پتانسیل اقتصادی زمین (خاک مساعد)
آب و هوای مناسب هم در زندگی و هم در کشاورزی و ... تأثیر چشمگیری دارد	آب و هوای مطبوع
امامزاده‌ها به دلیل قدمت حضور خود، روستا را در زمرة روستای تاریخی قرار داده و رونق در روستا ایجاد می‌کنند.	نمادهای مذهبی (وجود امامزاده)

ج ۱. بررسی وجود یا عدم وجود امتیازهای اولیه برای مکانیابی در دو روستای کزج و کلور. منبع: نگارندهان.

ت ۱. موقعیت قرارگیری روستاهای کزج و کلور در کشور، استان و شهرستان اردبیل.

موقعیت روستای کلور: روستای کلور واقع در محدوده ۲۵ کیلومتری جنوب مرکز شهرستان خلخال در یک موقعیت دره‌ای و در کنار رودخانه شاهرود واقع شده است. این روستا از سمت شرق به ارتفاعات تالش،

تحقیق میدانی و برداشت از منطقه و مصاحبه با اهالی روستا پرداخته شده و در نهایت با استناد به این مطالب و تکیه بر روش قیاسی، یافته‌های تحقیق مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

گزینش بستر برای سکنی گزینی بافت روستایی

هر فضای کالبدی به منظور در برگرفتن فعالیتی معین و برای پاسخگویی به نیازها و خواسته‌های استفاده، کنندگان پدید می‌آید. ساختار کالبدی اغلب روستاهای ویژگی‌های طبیعی، تحولات تاریخی مکان روستا و چگونگی توسعه فیزیکی آن، تلفیقی از عوامل طبیعی و مصنوعی را بوجود آورده است (حسام و همکاران، ۱۳۹۳، ۶۴). روابط اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی موجود بین ساکنان وحدت و یکپارچگی بیشتر روستاییان را به دنبال داشته و از این رو آنرا از روستاهای دیگر متمایز می‌سازد (میریاحی، ۱۳۹۰، ۱۰۶) نحوه زندگی بشر و سکونت او دارای دو تقسیم بزرگ کوچ نشینی و یکجانشینی است. استقرار انسان در کره زمین براساس زندگی در مساقن متحرک، مساقن نیمه متحرک و مساقن ثابت استوار است. زندگی ثابت و ایجاد ده همراه با کشاورزی آغاز می‌شود (شیعه، ۱۳۹۲، ۳-۲). عواملی سبب مکانیابی و شکل‌گیری هسته اولیه روستا و جذب جمعیت برای ایجاد مساکنی ثابت می‌شوند که آن‌ها را اینگونه می‌توان برشمود (جدول شماره ۱).

معرفی روستاهای مورد پژوهش

در پژوهش حاضر دو روستای کزج و کلور شهرستان خلخال برای تحلیل و پژوهش در راستای توجیه عوامل مؤثر در مکان گزینی روستایی برگزیده شده است که هر دو روستا، دارای پتانسیل‌های غنی به لحاظ برخورداری از جاذبه‌های تاریخی و موقعیت استراتژی در محدوده خود می‌باشند و جزو روستاهای با هدف گردشگری استان اردبیل معرفی شده‌اند که این موضوع

از سمت غرب به کوه آق داغ و از سمت شمال به کوه دره دران منتهی می شود (تصویر شماره ۲) (مهندسين مشاور آهون، ۱۳۹۱، ۱).

موقعیت روستای کزج: روستای کزج در دهستان خورش رستم شمالی از بخش خورش رستم شهرستان خلخال از استان اردبیل واقع گردیده است. روستای مزبور با حداقل ارتفاع ۱۵۰۰ متر از سطح دریا در فاصله حدود ۱۷/۵ کیلومتری از مرکز دهستان خورش رستم (هشتچین) و ۵۷ کیلومتری مرکز شهرستان (شهر خلخال) استقرار یافته است. این روستا که به عنوان یک سکونتگاه منفرد، فاقد حوزه نفوذ غیر مستقیم می باشد، از موقعیت کوهستانی و از توپوگرافی ویژه‌ای برخوردار بوده در دامنه پر شیب کوهی به نام بلداشی استقرار یافته است. داغیولی، ورگان چولی و ... از دیگر ارتفاعات مهم پیرامون روستا به شمار می آیند که بافت فیزیکی روستا را احاطه نموده‌اند. رودخانه قزل اوزن به عنوان یکی از مهمترین جریانات سطح الارضی منطقه در فاصله حدود یک کیلومتری غرب روستا در جریان می باشد (تصویر شماره ۳) (معاونت عمران روستایی، ۱۳۸۸، ۴).

ت ۲. نمای کلی از روستای کلور. عکس از نگارندگان، ۱۳۹۴.

ت ۳. نمای کلی از روستای کزج. عکس از نگارندگان، ۱۳۹۴.

سیمای ظاهری روستاهای مورد مطالعه

سیمای ظاهری دو روستای کزج و کلور شهرستان خلخال از دو جنبه قابل بحث و بررسی است: ۱. منظر خارجی، ۲. منظر داخلی.

۱. منظر خارجی: در نگاهی اجمالی هر دو روستا، سیمای درونگرا را متجلی می کنند. خانه‌هایی پله کانی رو به مرکز روستا، احاطه شده در بین کوه‌ها که حاجابی بین خود و نواحی اطراف را ایجاد کرده با مرکزیت مذهبی، که در هر دو روستا مرکز به مکان‌های مذهبی (امامزاده، مسجد) اختصاص داده شده است.

۲. منظر داخلی: نگاهی گذرا به جداره‌های معابر، گنبدها و گلداسته‌ها، سنت پوشش اهالی، صدای اذان پخش شده از مساجد، حضور افراد برای زیارت در زیارتگاه‌ها و ... در نگاهی خردتر از منظر خارجی مذهب حاکم بر این روستاهای را بر مخاطب غریبه خود بلاfaciale منتقل می کند، البته متناظر با مکان‌های مذهبی (زیارتگاه‌ها) بحث تاریخ را که در ارتباط متقابل با آن می باشد مطرح نمود که در ادامه پژوهش با دقت به این مسئله پرداخته شده است.

بافت روستاهای

هر دو روستای کلور و کزج دارای بافت منحصر به‌فرد پلکانی می باشند. این بافت پلکانی در هر دو

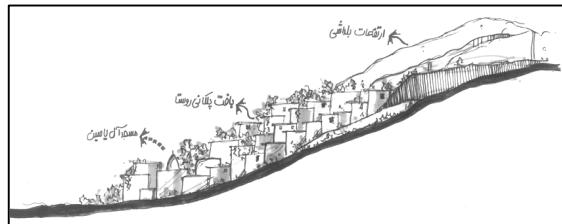
ت ۵. استفاده از سقف‌های شیبدار در روستای کلور.
عکس از نگارندگان، ۱۳۹۴.

تحلیل روستاهای

همانطور که به عوامل تأثیرگذار در مکان گزینی روستاهای اشاره شد گام بعدی تطبیق این عوامل با روستاهای مورد مطالعه و بررسی وجود یا عدم وجود آنها در روستاهای کزج و کلور می‌باشد. وجود هر کدام از این عوامل در کیفیت زندگی ساکنان تأثیرگذار خواهد بود. کیفیت زندگی مفهومی پیچیده و چند بعدی است که تحت تأثیر مؤلفه‌هایی چون زمان و مکان، ارزش‌های فردی و اجتماعی قرار دارد (رضوانی و همکارانش، ۱۳۸۹، ۵)، چرا که هر کدام از عوامل نه تنها در مکان گزینی اولیه بلکه در مراحل بعد از استقرار نیز نقش خود را ایفا خواهد نمود (جدول شماره ۲). در تطبیق اولیه‌ای که صورت گرفته است هر دو روستای کزج و کلور دارای نشانه‌های اولیه در تطبیق با عوامل معرفی شده در مکان گزینی می‌باشند. در هر دو روستا عنصر حیاتی آب، خاک مناسب، آب و هوای مساعد، وجود مکان‌های مذهبی - تاریخی، توپوگرافی و شریان‌های ارتباطی به چشم می‌خورد، لذا تحقیقات در ادامه پژوهش، حاکی از این مسئله خواهد بود که کدام یک از این عوامل در مکان گزینی اولیه دو روستای کزج و کلور نقش اساسی ایفا نموده است.

روستا به دلیل وجود ارتفاعات و توپوگرافی موجود در بستر این روستاهایی باشد که باعث به وجود آمدن منظر و چشم اندازی منحصر به‌فرد در بافت روستا شده است که چشمگیری مضاعفی را برای این روستاهای رقم زده است (تصویر شماره ۴).

در روستای کلور به‌دلیل اینکه این روستا از طریق ارتفاعات تالش و از سمت شرق با استان گیلان همسایه بوده و به گفته اهالی ساکن در روستا بافت پلکانی و نحوه ساخت ساختمان‌ها را از بافت پلکانی و نحوه ساخت روستای ماسوله گرفته است.

ت ۴. پروفیل عرضی روستای کزج. منبع: کروکی‌های نگارندگان، ۱۳۹۴.

این روستا، آب و هوایی نزدیک به ناحیه معتدل خزری دارد و با وجود اینکه از روستاهای استان اردبیل به‌شمار می‌آید اما نحوه ساخت و ساز بام خانه‌ها به صورت شیبدار می‌باشد، چون یکی از ویژگی‌های معماری بومی مناطق سرد انتخاب بام مسطح و نگهداری برف بر روی بام‌ها به عنوان عایق حرارتی است (کسمایی، ۱۳۸۷، ۹۲). سقف‌های شیروانی کار شده ناشی از میزان بارندگی است که در این روستا وجود دارد و با استناد به این نکته که در مناطق معتدل و مرطوب به‌دلیل بارندگی زیاد، بام‌ها شبیدار است و شبی بیشتر آن‌ها تند است (کسمایی، ۱۳۸۷، ۸۷) سقف‌ها به این حالت کار شده است (تصویر شماره ۵).

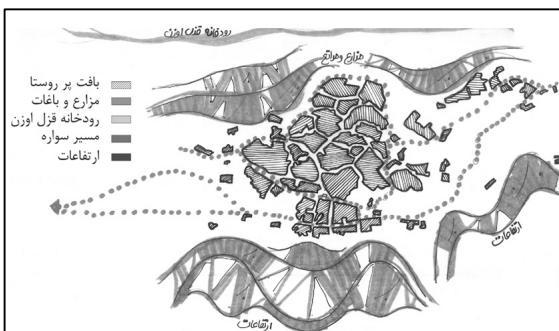
باعث ایجاد نوعی امنیت طبیعی برای روزتاویان ساکن در آن روزتا شده است. پس می‌توان گفت در بحث مکانیابی روزتا عامل امنیت هم که یک عامل مهم است در این روزتا دخیل بوده است (تصویر شماره 6).

توپوگرافی بستر در روستای کزج

روستای کزج نیز به عنوان روستایی با موقعیت کوهستانی و توپوگرافی منحصر به فرد، در دامنه پر شیب کوهی به نام بلداشی و ارتفاعات دیگر داغیولی و ورگان چولی قرار گرفته است که این امر باعث به وجود آمدن نوعی محصوریت در بین ارتفاعات برای این روستا شده و امنیت قبل توجهی را برای این روستا تأمین کرده است (تصویر شماره 7).

ت 6. وجود ارتفاعات در اطراف روستای کلور.
منبع: کروکی های نگارندگان، 1394.

ت 7. وجود ارتفاعات در اطراف روستای کزج.
منبع: کروکی های نگارندگان. 1394.

روستاهای موردنظر مطالعه		عوامل مؤثر در مکان گزینی
روستای کزج	روستای کلور	
وجود ارتفاعات بلندابدی، داغیولی و ورگان چوپانی	وجود ارتفاعات تالش، آق داغ و دره دران	توپوگرافی
قزل اوزن	رودخانه شاهروود	وجود منابع آبی در دسترس
رونق کشاورزی و با غذاری	رونق کشاورزی و با غذاری	پتانسیل اقتصادی زمین
آب و هوایی مناسب برای اتمام کشاورزی و با غذاری و...	آب و هوایی مناسب برای انجام کشاورزی و با غذاری و...	آب و هوای مطبوع
وجود یک امامزاده در بافت روستا	وجود سه امامزاده در بافت روستا	عناصر نمادهای مذهبی (امامزاده)

ج 2. بررسی وجود یا عدم وجود امتیازهای اولیه برای مکانیابی در دو روستای کزج و کلور.

بررسی عوامل مؤثر در مکان گزینی اولیه روستاها

تویوگ‌افی طبیعی ستر

از مهم ترین عوامل سیاسی می‌توان به بحث امنیت در روستا اشاره کرد. چنانچه عامل امنیت در روستا وجود نداشته باشد زندگی در روستا مختل خواهد شد. وجود توپوگرافی مناسب و طبیعی در بافت روستا باعث به وجود آمدن یک نوع حصار در اطراف روستا توسط کوهها می‌شود که نوعی امنیت طبیعی را ایجاد می‌کند. البته باید این نکته را در نظر داشت که در مکانیابی روستاهای یکی از عوامل مهمی که بایستی به آن توجه کرد سقوط صخره‌ها و سنگ‌های بزرگ منفک شده از دل کوهها است (صبری؛ فریدونزاده، 1391، 108).

ضمن اینکه هم‌نشینی سکونتگاه‌ها با کوهها، ریشه در اعتقادات مردم ایران به عنصر طبیعی کوه را نشان می‌دهد و مختصراً روستاهای مورد مطالعه نیست.

تو یو گرافی، بستر در روستای کلور

روستای کلور توسط کوههای تالش، آق داغ و دره
دران احاطه شده است. وجود این ارتفاعات برای روستا
یک نوع یافته نیمه یلکانی، به وجود آورده و همچنین

منابع آبی

در بررسی منابع آبی، این عنصر حیات بخشن از دو منظر می‌تواند مورد بررسی قرار گیرد: ۱. تأثیر آب به عنوان تأمین زندگی برای ادامه حیات، ۲. نقش قداست و پاکی آب و ارزش آن در ادیان.

الف - انواع منابع آبی موجود در ایران متنوع است و اهم آن‌ها عبارتند از رودخانه، قنات، چشمه، چاه، آب باران و... که هر کدام از آن‌ها می‌توانند در سیمای کالبدی روستاهای مؤثر واقع شوند. روستاهای نیز یا در امتداد رودخانه‌ها و انشعابات آن‌ها شکل می‌گیرند و یا بدون تأثیرپذیری از جهت حرکت رودخانه بافت خود را شکل می‌دهند (احمدیان، رضا؛ محمدی، حمید، ۱۳۹۱، ۱۶۸) که در تفکیک رودخانه‌ها حداقل سه نوع رودخانه می‌توانیم نام ببریم: ۱. رودخانه‌هایی که دائمی هستند و قسمت اعظمی از بستر آن‌ها در نواحی نسبتاً هموار امتداد می‌یابد و به طور آرام جریان دارد، ۲. رودخانه‌هایی که در بستر کوهستانی و شیبدار و صخره‌ای با غرش و جهش حرکت می‌کنند، ۳. رودخانه‌هایی که سطح آب آن‌ها به تبعیت از جزر و مد دریا بالا و پایین می‌شود (زرگر، ۱۳۹۰: ۳۶). همچنین روش‌های مهار آب‌های سطحی روستایی را در دو بخش الف: داخل بافت روستا، ب: حوضه آبریز بالادست روستا بررسی می‌کنند (بدیعی، ۱۳۹۰: ۱۷).

ب - پیشینیان ایران زمین، آب را محترم می‌شمردند و حتی آنرا مقدس می‌دانستند و برای نظافت و پاکیزگی و بهداشت آب و جلوگیری از بیماری‌های ناشی از آلودگی آن دستورها و قوانین خاصی وضع کرده بودند (صادق فربد، ۱۳۸۴: ۳۹). در اعتقادات اسلامی نیز آب از اهمیت بسیاری برخوردار است. در قرآن آیات بسیاری با مضمون آب وجود دارد. از آن جمله خداوند در قرآن می‌فرماید: "وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ": از

آب هر چیزی را زنده گردانیدیم (سوره انیبا، آیه ۳۰). در دین اسلام اولین شرط در انجام فرایض دینی طهارت است و در برخی اعمال عبادی برای طهارت، وضو و غسل واجب و یا مستحب اعلام شده است. آب همانگونه که موجب پاکی و طهارت ظاهری انسان است به سبب ویژگی‌هایی که در آن نهفته و حضور آن در اعمال واجب دینی سبب پاکی روح انسان می‌شود (افضل طوسی، مانی، ۱۳۹۲: ۵۲) لذا می‌توان گفت نقش آب در هر مذهبی، همواره تطهیر و تجدید حیات بوده و دارای قداست و پاکی در دیدگان ادیان مختلف می‌باشد.

منابع آبی روستای کلور

با توجه به اینکه آب عنصری اساسی در ادامه حیات بشر می‌باشد و با آب، سرسبزی در یک منطقه به وجود می‌آید و کار و اشتغال را هم سبب می‌شود و با استناد به این نکته که قدیمی‌ترین تمدن‌ها در کنار رودها شکل گرفته‌اند (شیعه، ۱۳۹۲: ۱۰). پس می‌توان گفت: آب به عنوان عنصری اساسی در مکانیابی یک روستا ایفای نقش می‌کند. در روستای کلور نیز رودخانه شاهروド در کنار روستا و در امتداد آن جریان پیدا کرده و از کنار مزارع و باغات روستا عبور نموده است. این رودخانه از رودخانه‌های دائمی می‌باشد که در بستر کوهستانی روستای کلور جریان دارد و باعث به وجود آمدن طبیعت زیبا و خیره کننده‌ای در امتداد بافت روستا شده است علاوه بر این نکته با توجه به مطالب ارائه شده در مورد نقش و اثر انکارناپذیر آب از دیدگان ادیان مختلف با نظر بر جنبه طهارتی حاصل از آن، لازم به ذکر است که از این زاویه نیز می‌توان مکان گزینی روستایی با بار مذهبی را تحت تأثیر نقش قداستی عنصر آب و حضور آن در منطقه دانست.

منابع آبی روستای کرج

رواج تشیع در ایران و عمومیت پیدا کردن عزازداری سالار شهیدان، همچنین تکرار مداوم وقایع تاریخی کربلا و ماجراه شهادت حضرت ابوالفضل العباس (ع) که در آن واقعه جان خود را در راه رساندن آب به تشنگان کربلا از دست داد، سبب شد که آب همیشه برای ایرانیان قدس بیشتری یابد و از جنبه مذهبی دارای حرمت بیشتری شود (خلعتبری، ۱۳۸۷). رودخانه‌ای که در مجاورت روستای کرج جای گرفته است رودخانه قزل اوزن می‌باشد. این رودخانه جزو رودخانه‌های دائمی و نزدیک‌ترین منبع آبی در مجاورت روستا با مسیر حرکتی رودخانه شاهرود عجین شده است، رودخانه قزل اوزن با فاصله از روستای کرج جریان یافته و شکل روستا و بافت آن تحت تأثیر جهت حرکتی این رود نمی‌باشد ولی در این روستا با روش مهار حوضه آبریز بالادست روستا با استفاده از انشعابات آن و با ساماندهی این انشعابات در کوچه‌ها به استفاده از آب آن پرداخته‌اند. لذا باید اذعان نمود که وجود آب در این منطقه در ارتباط با نقش مذهبی روستا و تقدس آب تحت تأثیر مذهب می‌باشد که همه ساله در دهه محرم و صفر در جریان برگزاری مراسم عزازداری و تشت گذاری در این روستا، آب این رودخانه به صورت نمادین مورد استفاده قرار می‌گیرد.

پتانسیل اقتصادی (آب و هوای مناسب، خاک مساعد): معیشت و اقتصاد روستاییان به‌طور رایج بر پایه دامداری و کشاورزی و باغداری پایه‌گذاری شده است. آثار و بقایای به جای مانده از تمدن کهن ایران مانند شهر سوخته، تپه حصار و سیلک نشان‌دهنده زندگی مبتنی بر کشاورزی، دامداری و شکار است. از

این مکان‌ها می‌توان به عنوان محل اولین روستاهای ایران یاد کرد. (سرتیپی پور، ۱۳۹۰، ۹). در هر دو روستای کلور و کرج وجود عواملی چون منابع آبی، مراتع، خاک مساعد و آب و هوایی مطبوع، اقتصادی بر مبنای کشاورزی، باغداری و دامپروری شکل گرفته است. همچنین باید به این نکته مهم نیز اشاره نمود که خاک، رایج‌ترین مصالح ساختمانی در روستاهای ایران است. از این ماده در صورت‌های گوناگون از جمله مصالح باربر، مصالح پرکننده، ملات و اندواد استفاده می‌شود. در بعضی مناطق، روستاییان در اطراف روستای خود موفق به کسب نوعی خاک طبیعی می‌شوند که خواص فوق العاده جالب و کارآمدی دارند (زرگر، ۱۳۹۰: 203) لذا وجود خاک مساعد در منطقه نه تنها به لحاظ جنبه اقتصاد کشاورزی بلکه در ساخت مساکن نیز نقش خود را ایفا می‌نماید.

این عامل مهمی است که در طی سالیان دراز نتیجه خود را بروز داده و خود را به صورت مساعد یا نامساعد جلوه گر می‌نماید. لذا این عامل را بیشتر می‌توان در شکل‌گیری مراحل بعدی روستاهای عاملی مهم دانست که با ایجاد اقتصادی مثبت روندی رو به رشد را در بافت روستا ایجاد کند.

عناصر نمادهای مذهبی (امام‌زاده)

مذهب و مکان‌های مذهبی به عنوان عنصری مهم در میان مسلمانان و به خصوص روستاییان مطرح است و در مواردی حتی قوی‌تر از شهرنشینان. هر روستایی ممکن است با تعدادی ساختمان یا مکان مخصوص مذهبی شناسایی شود. در بسیاری از روستاهای از این نوع مکان‌های مذهبی از جمله امام‌زاده‌ها، مساجد، حسینیه‌ها، تکایا و گاه سقاخانه و امثال آن وجود دارد (زرگر، ۱۳۹۰، 118).

نمادهای مذهبی روستای کزج

روستای کزج به عنوان یک روستا با اکثریت اهالی سنی نشین است که حدود ۶۵٪ اهالی آن را سنی نشینان و ۳۵٪ آن‌ها را شیعه مذهب تشکیل داده است. وجود امامزاده (بارگاه یکی از نوادگان امام موسی کاظم (ع) (تصویر شماره ۱۰) وجود مسجد آل یاسین (تصویر شماره ۱۱)، در بافت روستا باعث به وجود آمدن فضای مذهبی در روستا شده است. وجود امامزاده جایگاه والایی در به وجود آوردن جو مذهبی در روستا دارد، چرا که باعث می‌شود علاوه بر اهالی روستا، اهالی دیگر روستاهای هم برای ادای نذر و زیارت به آن روستا تردد کنند و همچنین وجود امامزاده در بافت روستا به دلیل قدمت وجود امامزاده در روستا نوعی بافت تاریخی به آن روستا می‌دهد و عاملی اصلی و درجه یک در مکان گزینی اولیه این روستا به شمار می‌رود.

ت ۱۰. امامزاده روستای کزج. عکس از نگارندگان. ۱۳۹۴.

ت ۱۱. مسجد روستای کزج. عکس از نگارندگان. ۱۳۹۴.

نمادهای مذهبی روستای کلور

روستای کلور به عنوان یک روستای مذهبی شناخته شده است و دلیل این مسئله وجود امامزاده‌ها و مساجد و حسینیه‌ای است که در این روستا قرار گرفته است. در این روستا وجود سه امامزاده (تصویر شماره ۸)، دو مسجد (تصویر شماره ۹) و یک حسینیه، بافتی مذهبی را سبب شده است. با استناد به اینکه امامزاده‌ها مکان‌هایی هستند که سابقه حضور آن‌ها به چند صد سال قبل بر می‌گردد. پس می‌توان در این روستا وجود امامزاده‌ها را عنصر اصلی در مکان گزینی روستا به حساب آورد، چرا که بافت قدیمی روستا نیز در حد واسطه این امامزاده‌ها کشیده شده است و بیشتر خانه‌هایی که در دل کوه‌ها و به حالت پلکانی هستند در حد واسطه این امامزاده‌ها واقع شده است.

ت ۸. امامزاده روستای کلور. عکس از نگارندگان. ۱۳۹۴.

ت ۹. مسجد روستای کلور. عکس از نگارندگان. ۱۳۹۴.

خزش بافت

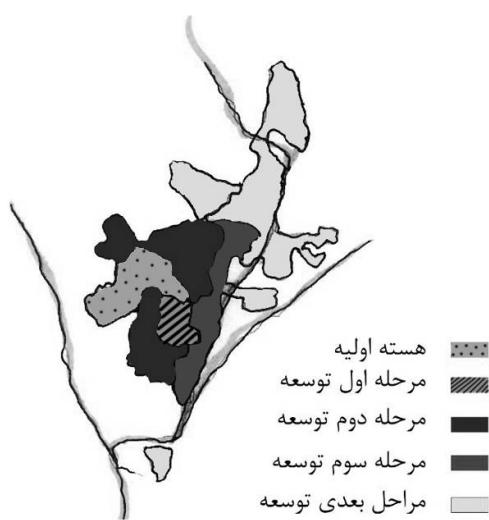
بعد از مکان گزینی روستا و شکل‌گیری هسته اولیه روستا با افزایش جمعیت روستا، مهاجرپذیری، ازدواج و ساخت خانه‌های جدید در روستا به تدریج بافت روستا شروع به پیشرفت می‌کند. در صورت مساعد بودن شرایط اولیه و مکان گزینی بجا در مراحل بعدی اقدام به توسعه فیزیکی در بافت روستا می‌شود. برپایی سکونتگاه‌های روستایی و مکان گزینی آن‌ها در ارتباط با عوامل محیطی-اکولوژیکی می‌باشد که این عوامل به عنوان پایه و زیرینا در شکل‌گیری ساختار و سازمان فضایی مطرح می‌باشند. همچنین شکل‌گیری ویژگی‌های ساختاری-کارکردی سکونتگاه‌های روستایی در ارتباط تنگاتنگ با این عوامل است که آن‌ها پیوستگی‌های فضایی را در ناحیه، سازمان می‌دهند (عزیزپور، ۱۳۹۴، ۱۰۶). مفهوم توسعه در فرایند رشد نهفته است. در اکثر کشورهای پیشرفت‌جهان، توسعه روستایی رابطه تنگاتنگی با فرایندهای ساختاری نظیر فرایند اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، مدیریتی و زیست محیطی دارد (Herrmann, Osinski, 1999, 95).

روستا نزدیک می‌شویم.

توسعه انسانی بر حسب زمان و مکان و با توجه به زیست و فعالیت بخشی در فضاهای روستایی، برنامه‌ریزی روستایی و توسعه روستایی مفهوم و مصادق پیدا می‌کند (پورطاهری، ۱۳۹۱، ۵۴). رابطه بین توسعه فیزیکی و امکانات اقتصادی و اجتماعی یک رابطه متقابل است، چرا که توسعه فیزیکی باعث توسعه امکانات و تأسیسات شده و متقابلاً این امکانات و تأسیسات باعث مهاجرت، افزایش نرخ رشد جمعیت و در نهایت توسعه فیزیکی می‌شود (حیبی؛ پوراحمد، ۱۳۸۴، ۱۶۰).

جهت خزش بافت در روستای کلور

همانطور که در بحث مکانیابی اولیه روستا مطرح کردیم بافت اولیه روستای کلور در حد واسطه بین

ت 12. خزش بافت روستای کلور. منبع: برداشت میدانی نگارندگان، ۱۳۹۴.

بافت روستایی ایجاد کرده بود؛ بافتی متمرکز را حول هسته اولیه روستا ایجاد نموده است.

تجزیه و تحلیل یافته‌ها

با توجه به اینکه این دو روستا جزو روستاهای شاخص و شناخته شده در سطح منطقه بوده و از روستاهای با هدف گردشگری سازمان میراث فرهنگی می‌باشند، پس می‌توان گفت که در آن‌ها شکل‌گیری اولیه به صورتی بوده است که پیشرفت‌های بعدی مدیون مکانی گزینی درست در گام نخست می‌باشد.

از جمله عوامل اولیه در شکل‌گیری هسته اولیه روستا به عواملی چون منابع آبی، عوامل تاریخی-مذهبی، عوامل سیاسی و فاصله از شهر (امکان دسترسی-راه‌های ارتباطی) که ممکن است در مکان گزینی آن‌ها مؤثر نبوده اما در الگوی توسعه آن‌ها دخیل بوده است اشاره شد و این مقاله به تحلیل و بررسی این عوامل در روستاهای مذکور پرداخت که نتایج حاصله به این صورت بوده است که: ۱. توپوگرافی: از جمله عوامل سیاسی مهم که در مکانیابی روستایی دارای اهمیت است بحث امنیت در روستا می‌باشد. عوامل طبیعی یکی از دلایل ایجاد امنیت در روستا می‌باشد. از جمله این عوامل طبیعی می‌توان به وجود کوه در بستر طبیعی روستا اشاره کرد. روستای کلور به‌طور کامل توسط ارتفاعات تالش، دره دران و آق داغ احاطه شده که نوعی حصار برای کل روستا به وجود آورده است. همچنین در روستای کزج نیز به‌دلیل وجود ارتفاعات بلنداشی، داغیولی و ورگان چولی در پیرامون روستا امنیت و حصار طبیعی حول آن به وجود آمده است که روستا در بین این ارتفاعات واقع شده است. پس می‌توان وجود این ارتفاعات و امنیت حاصله از آنرا نیز به عنوان عاملی مهم و اساسی در مکانیابی هسته اولیه روستا مورد توجه قرارداد و آنرا یکی از دلایل اصلی

جهت خوش بافت در روستای کزج

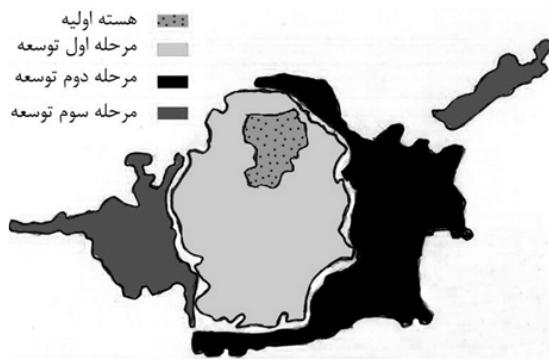
هسته اولیه روستای کزج در حول مسجد آل یاسین شکل گرفته است و با گذشت زمان محلات دیگر (محلات خرم‌نلر، پیرلر، دره دران، آشاقی باش، یوخاری باش) در حول آن شکل گرفته‌اند.

به‌طور کلی سه دوره رشد و توسعه برای روستای کزج مطرح شده است:

قبل از اصلاحات اراضی در سال ۱۳۴۱: گسترش روستا تا اصلاحات اراضی در اطراف هسته اولیه روستا مشتمل بر محلات یوخاری کوچه، آشاقی کوچه و پیرلر بوده است.

بعد از اصلاحات اراضی تا انقلاب اسلامی: روستا در جهت شمال و شرق گسترش یافته است و محلات دره دران و خرم‌نلر و آشاقی کوچه و سمت جنوبی محله یوخاری گسترش یافته است.

از انقلاب اسلامی تا کنون: بعد از انقلاب اسلامی توسعه روستا بیشتر در جهت غربی و به‌خصوص در محله پیرلر و شرقی (محله خرم‌نلر) بوده است (تصویر شماره ۱۳).

ت ۱۳. خوش بافت روستای کزج. منبع: برداشت میدانی نگارندگان. ۱۳۹۴.

قرارگیری امامزاده و مسجد در مرکز روستای کزج برخلاف روستای کلور که امتدادی طولی را در خوش

مکانیابی اولیه روستا دانست. همچنین قرارگیری این دو روستا در دامنه کوهها و در بین ارتفاعات باعث شکل‌گیری بافت پلکانی در این روستاهای شده است که بافت پلکانی نیز نوعی امنیت را برای روستا به ارمغان می‌آورد.² منابع آبی: در روستای کلور وجود منبع آبی که روودخانه شاهرود می‌باشد نقش بسزایی در مکان گزینی اولیه روستا و در توسعه مراحل بعدی روستا داشته و تأثیر مهمی در ایجاد اشتغال (کشاورزی، باغداری و زراعت) و سرسبزی در این روستا داشته است. اما در مورد روستای کزج نمی‌توان وجود روودخانه قزل اوزن را یک دلیل منطقی در مکان گزینی اولیه روستا دانست، چرا که روستا در کنار این روودخانه واقع نشده و با فاصله از این روودخانه واقع شده است و در جهت آن گسترش نیافته است.³ پتانسیل اقتصادی (آب و هوای مناسب و خاک مساعد): در هر دو روستای کزج و کلور باغداری و کشاورزی به عنوان یک شغل پایه و اصلی مطرح بوده و دلیل این مسئله را می‌توان وجود منابع آبی، آب و هوای مناسب و همچنین خاک حاصلخیز آن مناطق عنوان کرد. به گونه‌ای که اگر پس از شکل‌گیری هسته اولیه، اقتصاد اهالی تأمین نمی‌شد مراحل بعدی شکل‌گیری روستا انجام نمی‌گرفت. پس این عوامل را می‌توان از عوامل اساسی در شکل‌گیری مراحل بعدی روستا دانست و نه در مکانیابی اولیه این روستاهای.⁴ عوامل مذهبی: هر دو روستای کلور و کزج از وجود اماکن متبرکه امامزاده در بافت خود برخوردار هستند که با گنبد بر افراشته و با جداره‌های مزین به نقوش هندسی اسلامی و مزین به آیه‌های قرآنی فضای روحانی به هر دو روستا داده است. وجود امامزاده در یک بافت، نقش

بسزایی در شکل‌گیری سکونتگاه‌ها در اطراف آن خواهد داشت که ریشه اعتقادات مذهبی مردم آن منطقه را نشان می‌دهد. لذا این امامزاده‌ها به عنوان یک قطب اساسی و مهم نقش بسزایی در مکان گزینی و شکل‌گیری هسته اولیه در این روستاهای داشته، ضمن اینکه در ادامه حیات این روستا در بحث‌های جذب گردشگر و زوار برای ایجاد پویایی در بافت دخیل بوده است. همچنین با استناد به این نکته که وجود امامزاده در یک مکان بهدلیل قدمت وجود آن باعث به وجود آمدن بازتابی تاریخی برای آن روستا خواهد شد و روستا را از بعد تاریخی ارزشمند خواهد کرد. پس هر دو روستای کلور و کزج به عنوان روستاهایی با بافت تاریخی - مذهبی شناخته شده‌اند.⁵ فاصله از شهر (اماکن دسترسی - راه‌های ارتباطی): به نظر می‌رسد که این عامل در مکان گزینی اولیه روستاهای مورد مطالعه نقشی نداشته است، اما به عنوان عاملی مهم نقش خود را در مراحل بعدی پیشرفت روستایی آشکار ساخته است، آنچنان که مشاهدات حاکی از خوش بافت روستایی به سمت جاده بوده که در بعد از اصلاحات ارضی حادث شده است. با استناد به مطالب فوق الذکر که با برداشت‌های میدانی و تحقیق و پژوهش بر روی اطلاعات حاصله ایجاد شده است و معرفی عوامل کلی که برای مکانیابی اویله روستاهای در ابتدای مقاله معرفی شده و با توجه به این مسئله که تمامی این عوامل در هر دو روستای کلور و کزج قابل مشاهده است می‌توان تأثیر این عوامل را در مراحل مختلف مکانیابی اویله، شکل‌گیری هسته اولیه و خوش بافت روستایی در این روستاهای براساس جدول شماره ۳ مشخص کرد.

از قدیم وجود داشته و منحصر به روستاهای مورد مطالعه نمی‌باشد.

انتخاب مکانی برای شکل‌گیری اولیه روستا به شرط داشتن امنیت و یا دسترسی به شهرها نیز شرایط فوق را دارد که اولی به صورت عام و همه‌گیر بوده و دومی در دوره‌های معاصر برای دسترسی به شهرها و امکانات بهداشتی و آموزشی و غیره کاربرد داشته است و عملاً در مکان‌گزینی و شکل‌گیری این روستاهای نمی‌تواند به عنوان عامل تعیین‌کننده لحاظ گردد.

- اما با توجه به جدول فوق، عامل مهمی که به نظر می‌رسد در هر سه مکان‌گزینی، شکل‌گیری هسته اولیه و خوش بافت هر دو روستای کلور و کرج دخالت دارد، عناصر مذهبی (امام‌زاده) است که با برخورداری از اماکن مذهبی متعدد در درون بافت، با توجه به قدمت حضورشان بار تاریخی-مذهبی را در کنار هم برای روستاهای رقم زده است. مذهب حاکم بر روستاهای از دو منظر داخلی و خارجی نیز به سهولت قابل بررسی می‌باشد. علاوه بر این، عامل‌های دیگر مورد بررسی همچون منابع آب، خاک، آب و هوا، امنیت و غیره، به موازات عامل مهم نمادهای مذهبی (امام‌زاده) در مکان‌گزینی، شکل‌گیری هسته اولیه و همچنین توسعه فیزیکی (خوش بافت) روستاهای مؤثر بوده است. لذا می‌بایست در کنار عوامل متعدد ذکر شده در مکان‌گزینی اولیه این دو روستا از جمله منابع آبی، عوامل مذهبی و عوامل سیاسی به نقش پررنگتر عوامل مذهبی (وجود امام‌زاده) در مکان‌گزینی، شکل‌گیری هسته اولیه و توسعه روستا در تمام مراحل تا به امروز اشاره کرد که جامع‌ترین دلایل را برای حضور روستاهای با منظر تاریخی-مذهبی رقم زده است به گونه‌ای که فاصله قرارگیری امام‌زاده‌ها در روستای کلور بافتی خطی را در خوش روستا سبب شده است و تمرکز وجود امام‌زاده

خوش بافت روستایی		شکل‌گیری هسته اولیه		مکان‌گزینی		عوامل مؤثر
کرج	کلور	کرج	کلور	کرج	کلور	
×	×	×	×	-	×	وجود منابع آبی در دسترس
×	×	×	×	-	-	پتانسیل اقتصادی زمین
×	×	×	×	-	-	آب و هوای مطبوع
×	×	×	×	×	×	عوامل مذهبی (وجود امام‌زاده)
-	-	×	×	×	×	عوامل سیاسی (امنیت)
×	×	×	×	-	-	فاصله از شهر (امکان دسترسی) راه‌های ارتباطی

ج. ۳. تأثیرپذیری روستاهای کلور و کرج در مراحل مختلف شکل‌گیری از عوامل مختلف.

نتیجه

اطلاعات حاصله، عوامل ارائه شده را به عنوان عوامل دخیل در شکل‌گیری هسته اولیه روستا معرفی کرده‌اند. با توجه به جدول شماره ۳ و تأثیر متقابل عوامل‌های مؤثر بر مکان‌گزینی، شکل‌گیری هسته اولیه و خوش ناشی از ادامه حیات آن‌ها، می‌توان اذعان کرد که:

- در بررسی عامل منابع آب و نیاز به آن برای اصل مکان‌گزینی در روستاهای مورد مطالعه، روستای کرج این نزدیکی و در دسترس بودن را رعایت نکرده و به عنوان نمادی از قداست آن بهره‌برداری کرده است. لذا منابع آبی در این دو روستا به عنوان عامل قطعی در مکان‌گزینی آن‌ها نیست.

- به نظر می‌رسد عامل اقتصادی زمین در مکان‌گزینی روستاهای کرج و کلور نقش کلی و عام داشته که در دیگر روستاهای نیز این وابستگی مشاهده می‌شود و ممکن است اگر به جای مکان فعلی این روستاهای محل دیگری نیز انتخاب می‌شد، این وابستگی وجود می‌داشت.

- داشتن آب و هوای مطبوع در بافت‌های روستایی، یک نگاه ارباب رعیتی به روستاهاست که شهری‌ها آن را مکانی برای تعطیلات آخر هفته بر می‌گزینند. لذا با این توصیف، آب و هوای مطبوع بافت‌های روستایی عمده‌تا

فهرست منابع

- سپرسوس صبری، رضا؛ فریدونزاده، حسن. (1391)، بررسی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری بافت روستایی (مطالعه موردی: روستای پاقلعه خوزستان)، مسکن و محیط روستا، شماره 138.
- شیعه، اسماعیل. (1392)، مقدمه‌ای بر مبانی برنامه‌ریزی شهری، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران.
- شولتز، کریستین نوربرگ. (1391)، روح مکان. ترجمه: محمدرضا شیرازی، انتشارات رخ داد نو، چاپ سوم.
- عیسی، حجت. (1385)، تأثیر اصلاحات اراضی بر شکل روستاهای ایران، نشریه هنرهای زیبا، شماره 26.
- عزیزپور، فرهاد؛ شمسی، رقیه. (1394)، نقش عوامل محیطی در سازمان فضایی سکونتگاه‌های روستایی، شهر، شماره هشتاد و نهم.
- فرید، محمد صادق. (1384)، جایگاه آب در امثال و حکم، فرهنگ مردم ایران، شماره 6.
- کسمایی، مرتضی، اقلیم و معماری، نشرخاک، اصفهان، 1377.
- معاونت عمران روستایی. (1388)، یادگاری از گذشته میراثی بر آینده، انتشارات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان اردبیل.
- میرریاحی، سعید؛ مجیدی، رومینا. (1390)، شناخت فرایند شکل‌گیری کالبد روستای سنگان (شهرستان تهران)، مسکن و محیط روستا، شماره 134.
- میرزایی قلعه، فرزاد و همکاران. (1392)، تحلیل روابط مقابله شهر و روستا در میزان توسعه یافته‌گی روستاهای دهستان حومه، شهرستان هرسین، مسکن و محیط روستا، شماره 143.
- مهندسین مشاورآهون. (1391)، طرح جامع - تفصیلی شهر کلور (خلاصه گزارش)، اداره کل راه و شهرسازی استان اردبیل.
- مهندسین مشاورآهون. (1391)، طرح جامع - تفصیلی شهر کلور (جلد اول: تعیین و بررسی حوزه خدمات گیر روستایی)، اداره کل راه و شهرسازی استان اردبیل.
- مهندسین مشاور سیمای نقش شهر. (1386)، طرح بهسازی بافت با ارزش روستای کرج، انتشارات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان اردبیل.
- Feridonzadeh. Hassan, Yari. Fahimeh. (2018) Analyzing the sustainable designing to reduce the negative human impact on rural environment, Case study: Oramanat of Iran. Anthropogenic Pollution Journal, Volume 2, Issue 2, Winter and Spring 2018, Page 1-11.
- Herrmanns. Osinski E. (1999), planning sustainable land use in rural area at different spatial levels - using GIS and modelling tools.
www.Jamerando.blogfa.com
www.kazaj.com
www.roostanews.ir
- در مرکز روستای کرج بافتی متمرکز را برای این روستا شکل داده است. در واقع عدم وجود امامزاده‌ها در بافت این روستاهای با توجه به بررسی‌ها و مطالب ارائه شده در طول پژوهش حاضر بی شک هسته اولیه و چنین جهت توسعه‌ای را برای روستاهای مورد مطالعه ایجاد نمی‌کرد.
- افضلی طوسی، عفت السادات؛ مانی، نسیم. (1392)، سنگاب‌های اصفهان هنر قدسی شیعه، باغ نظر، شماره 27.
- احمدیان، رضا؛ محمدی، حمید. (1391)، بافت شناسی روستایی کشور، انتشارات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی.
- بدیعی، مجتبی. (1390)، طراحی و اجرای شبکه آبهای سطحی روستایی، انتشارات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی.
- پورطاهری، مهدی؛ تقیوی، محمد رضا. (1391)، توسعه کالبدی سکونتگاه‌های روستایی با رویکرد توسعه پایدار، مسکن و محیط روستا، شماره 1391.
- حبیبی، کیومرث؛ پوراحمد، احمد. (1384)، توسعه کالبدی فضایی شهر سندنج با استفاده از GIS، انتشارات دانشگاه کردستان.
- حسام، مهدی. (1393)، تحلیل اثرات زیست محیطی گسترش کالبدی نواحی روستایی، مسکن و محیط روستا، شماره 148.
- خلعتبری، مصطفی. (1387)، آب، آینه‌ها و باورهای مربوط به آن در فرهنگ عامه. تهران: انتشارات مرکز تحقیقات.
- ذوالفاراززاده، حسن؛ حصاری، پدرام. (1393)، نظریه بوم شناسانه به معماری روستاهای، مسکن و محیط روستا، شماره 145.
- رضوانی، محمد رضا و همکاران. (1389)، ارتقای روستاهای شهر و نقش آن در بهبود کیفیت زندگی ساکنان، پژوهش‌های روستایی، شماره 1.
- زرگر، اکبر. (1390)، درآمدی بر شناخت معماری روستایی ایران، انتشارات دانشگاه تهران.
- سرتیپی‌پور، محسن. (1390)، پدیدارشناسی مسکن روستایی، مسکن و محیط روستا، شماره 1390.